

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

УДК 94 (37) – 058. 214

Андрій Янко

«РИМСЬКИЙ ФРАГМЕНТ» ЛІКОФРОНОВОЇ «АЛЕКСАНДРИ» ТА ЙОГО ЕТРУСЬКИЙ КОМПОНЕНТ

У статті автор звертається до одного рядка «римського фрагменту» поеми елліністичного поета III ст. до н. е. Лікофрона «Александра» про «пару дитинчат левів» (Lycophr., Alex., 1232–1233), нащадків родича троянської царівни Кассандри (натяк на Енея, пращура засновника Риму Ромула), які разом зі своїми підлеглими у майбутньому захоплять владу над землею і морем (ibid., 1229–1230). Аналіз деяких літературних та іконографічних джерел дозволяє зробити висновок про існування у Римі часів «етруської династії» етруської легенди про засновника міста та його брата-близнюка як про вигодованців не вовчиці, а левиці. Це дозволяє визнати «римський фрагмент» автентичною частиною поеми і знайти його витоки у можливому контакті олександрійських греків із членами римського посольства 273 р. до н. е. до Єгипту.

Ключові слова: Лікофрон, Ромул, Капітолійська вовчиця, етруски, Рим.

Поема «Александра» є розповіддю сторожа, який вартував божевільну доньку троянського царя Пріама Кассандру, що її Лікофрон, елліністичний поет, якого вже на початку нової ери вважали «темним» (Stat., Silv., V, 3, 157), називає «Александрою» (пригадаймо, що Пріамова сина Паріса також називали Александром). Найбільш провокаційною частиною поеми є так званий «римський фрагмент» (Lycophr., Alex., 1226–1280). Саме навколо його автентичності точаться дискусії, адже тут згадується такий собі родич Кассандри (натяк на троянця Енея, пращура Ромула), який разом із своїми підлеглими у майбутньому захопить владу над землею і морем (1229–1230). Варто також згадати інший уривок, де елліністичному полководцю (здогадно Александрю чи Пірру) протиставляється римський воєначальник (1439–1450).

Думки дослідників розділилися: одні вважають цей уривок пізньою інтерполяцією [1, s. 623; 2, с. 406; 3, с. 437–438; 4, р. 44, 160; 5, р. 434–435; 6, р. 235], інші – сміливим передбаченням [7, с. 103; 8, с. 216, 222; 9, р. 95; 10, с. 439]. Існує також думка, що поема могла бути створена на початку II ст. до н. е. другим Лікофроном, онуком першого [11, с. 195; 12, с. 120].

Дослідження цієї частини тексту «Александри» відкриває одразу декілька можливостей: відповідь на питання про доречність уславлення олександрійськими греками ще тоді не надто відомих «варварів» римлян може допомогти знайти витоки однієї з головних римських легенд, переказу про Ромула і Рема та символ Вічного міста – Капітолійську вовчицю і прослідкувати зв'язок етруської культури (немає таємниці в тому, що Рим багато що взяв від етрусів) з грецькою та римською. Для цього необхідно проаналізувати з точки зору етрусології лише один уривок «римського фрагменту», який, на наш погляд, дозволяє вважати весь фрагмент автентичним текстом.

Нижче рядочка про римську велич ідуть рядки 1232–1233, у яких зазначається, що згаданий родич Кассандри залишить нащадків, «*diploaj skÚmnoij lšontaj*» («пару дитинчат левів»). Уже ця цитата змінює наші уявлення про римські легенди, у яких йдеться про те, що Ромул і Рем були вигодованцями вовчиці (Liv., I, 4, 6; Dion. Hal., Ant. Rom., I, 79, 6; Verg., Aen., VIII, 630; Strab., V, 3, 2, С. 229; Iust. XXXVIII, 6, 7; XLIII, 2, 5–6; Plut., Rom., II, IV). Про походження Ромула та його брата-близнюка Рема існували різні версії: вони – сини Енея (Die Fragmente der griechischen Historiker, № 840, Fr. 12 (Alkimos); Fr. 21 (Hegesianax); Fr. 40b (Apollodoros); Plut., Rom., II; Dion. Hal., Ant. Rom., I, 73, 3) або його внуки (Naev., 21 ed. Warmington; Serv., Aen., VI, 777; Dio Cass., I, 76, 6; Die Fragmente der griechischen Historiker, № 840 Fr. 20 (Eratosthenos); Plut., Rom., II); сини дочки або рабині альбанського царя Тархетія і духу домашнього вогнища Лара (Die Fragmente der griechischen Historiker, № 817, Fr. 1 (Promathion); Plut., Rom., II); сини Pei Сильвії та Марса (Historicorum Romanorum reliquiae Fab. Pictor, Fr. 5; Diod. Sic., VIII, 2; Liv., I, 4, 6; Dion. Hal., Ant. Rom., I, 79, 4–14; 80, 3–83, 3; Plut., Rom., III).

Існує відома скульптура «Капітолійська вовчиця», що довгий час визнавалася витвором етруських майстрів кінця VI – початку V ст. до н. е. [13, с. 226–228; 14, с. 121–122], а сьогодні

вважається виконаною у середні віки [15, п. 577; 16, р. 1–2; 17, р. 281]. Однак про неї як про реальну і споруджену 295 р. до н. е. згадують римські автори I ст. до н. е. – III ст. н. е. (Cic., Cat., III, 19; De div. I, 19; II, 47; Liv., X, 23, 12; Plin., N. H., XV, 77; Dio Cass., XXXVII, 9, 1). У наведених повідомленнях йдеться про блискавку, що влучила 65 р. до н. е. у статую, тож потім була встановлена ще одна, а вже набагато пізніше, очевидно, з'явилася та, що сьогодні визначається реставраторами як середньовічна. Срібна дідрахма 269–266 рр. до н. е., на реверсі якої зображено вовчицю і дітей із легендою «Romaio», лише підтверджує попереднє датування [18, р. 417, fig. 51 с]. Тому твердження Г. Радке [19, sp. 1455], що вже у VI або на початку V ст. до н. е. у Римі існувало зображення вовчиці, що годує двох близнюків, слід віднести до застарілих і невірних.

Природно, близнюків треба було би назвати вовчятами. Натомість Лікофрон називає вовками етрусських героїв Тархона і Тірсена (Lycophr., Alex., 1243–1244). Обидва відомі античній традиції. Перший, як «Ἐ ο,κιστj» (засновник) етрусського дванадцятиграддя та епонім міста Тархни (Тарквінії) (Strab., v, 2, 2, с. 220), засновник Мантуї згідно велінню Діта (Плутона) (Serv., Aen., X, 198) та «Ἐ quoskOpoj» (віщун), що слухав пісні підземного пророка Тага (Lyd., Ost., 2–3). В «Енеїді» він надсилає знаки царської влади Евандру, але той переадресовує їх Енею (Verg., Aen., VIII, 505; X, 153) Другий відомий як епонім тірсенів (тірренів), що привів їх буцімто з Лідії до Етрурії (Herod., I, 94; Strab., V, 2, 2, с. 220; Serv., I, 67; Paul., 485 L, s. v. Turrani). У повідомленні Павла Диякона «a Turreno duce Lydorum» («від Туррена, лідійського ватажка») насправді треба було би писати не «Turreno», а «Tyrreno».

При цьому варто згадати серію етрусських зображень звіра нез'ясованої породи, левиці (пантери?), яку деякі дослідники вважали вовчицею, що годує груддю одного чи двох хлопчиків (стела з Фельзіни (нині Болонья) 400 р. до н. е., циста з Пренесте цього ж періоду, бронзове люстро з Пренесте (або з Нових Вольсіній – А. Я.) третьої чверті IV ст. до н. е.) [4, р. 65–71; 15, р. 131, п. 576; 20, с. 172; 21, sp. 1081; 22, с. 63, рис. 5; 23, р. 59–60, fig. 16; 24, р. 95]. Г. Форсайт, що згадує про ці зображення, пов'язує їх із контамінацією етрусської назви Риму «Ruma» і латинським словом «guma» («сосок») (також «gumis» – А. Я.) та богинею грудних малюків і звірят Rumina (Ruma, очевидно, від етрусського «gumas» («римський»)) [25, s. 53] («sneve tarconies gumas» (Гней Тарквіній Римський) (Corpus inscriptionum Etruscarum, № 5275 = Pallottino M. Testimonia Linguae Etruscae, № 300 = Thesaurus Linguae Etruscae, р. 306)). Дослідник, очевидно, слідує тут за Веррієм Флакком і Плутархом (Fest., 326, L, Romulum; Plut., Rom., IV; Paul., 333, L, Ruminalis), хоча і не посилається на цих авторів. Про згаданий збіг набагато раніше писав І. В. Нетушил [26, с. 13]. В основі таких міркувань лежить проста гра слів (пор. також пояснення Феста імені Ромул від «ἐμh» («сила», «міць») (Fest., 326 L Romam). Серед сучасних дослідників набули поширення декілька гіпотез про походження імені Romulus, чинне місце серед яких займає версія про його зв'язок з етрусським гентильним ім'ям VI ст. до н. е. gumelnas, gumlnas із Вольсіній (нині Орвіето) (Studi Etruschi, 1968, № 34, р. 104; Corpus inscriptionum Etruscarum, № 5322; Thesaurus Linguae Etruscae, р. 305) [15, п. 771; 18, sp. 1456; 27, s. 53].

Вкажемо на ще одне спостереження, побудоване на анонімному латинському творі, в якому пояснюється, що спочатку в Італії (зокрема, і в Лації) існували лише прості імена, але у сусідів (альбанців, сабінів, етрусків) імена уже були двочленні, звідки це було запозичено римлянами, а когномен (третья частина імені) спочатку був преноменом (особистим ім'ям) (Liber de praenominibus, 1–3). Е. Перуцці та І. Л. Маяк зазначали, що ім'я першого царя Romulus – не помен (родове ім'я), а согномен (прізвисько), що спочатку значило «римський» (Romulus < Roma) й у пізніші часи закріпилося в традиції як когномен [28, р. 17–18; 29, с. 109; 30, с. 262]. Це співпадає з коментарем Юнія Філаргірія, згідно якому Рим існував до Ромула, який по ньому і був названий (Iun. Philarg., Verg. Buc., I, 20). Тож можливо ім'я Ромул закріпилося у Римі за героєм легенд, а насправді було прізвиськом реального етрусського правителя Риму, припустимо, згаданого Гнея Тарквінія Римського? Складається враження, що спочатку з'явилися етруські перекази про «левенят», а римляни їх перетворили на легенди зі своїми тотемними тваринами вовками, які стали відомі грекам і, зокрема, Лікофрону.

Насправді, культ вовка та його атрибути простежуються як у римлян, так і в етрусків. Наприклад, сучасники Вергілій і Проперцій майже в однакових термінах описують шоломи з рижого вовчого хутра латинських воїнів із Пренесте на чолі з Цекулом та етрусського ватажка Лікмона (очевидно, Лукумона – А. Л.) (Verg. Aen., VII, 688; Serv., Aen., VII, 688; пор.: Prop., IV, 1, 29). Збереглося декілька зображень на фресках та посуді етрусського бога Аїти (Аїда) з вовчим скальпом на голові IV ст. до н. е. [31, fig. III. 1–3], подібного до вовка бога Калу, схожого на єгипетського Анубіса демона на посудині з Клузія VI ст. до н. е. [31, fig. III. 5–6], серії зображень інсценованої боротьби гладіаторів і демона з вовчою головою і людським тулубом II–I ст. до н. е. з рельєфів поховальних урн і саркофагів Клузія і Перуції [31, fig. III. 8–12], подібної ж істоти на блюді з Вувльчі VI ст. до н. е. [31, fig. III. 14], теракотової і бронзової статуй богів із вовчим скальпом на голові III–II ст.

до н. е. з Перузії [31, fig. III. 15–16], бронзової статуї Юони Рятівниці з вовчим скальпом на голові V ст. до н. е. [31, fig. IV. 11].

Водночас можна говорити про «грецький слід» у етруському варіанті сказання про Ромула і Рема. З одного боку, це посилення пізніх авторів на своїх попередників, очевидно, грецьких уродженців Італії. Наприклад, такого собі Проматіона, автора «Історії Італії», на якого посилається Плутарх, коли пише про царя Альби Лонги Тархетія (ім'я схоже з етруськими *Tarcies*, *Tarcunus* (Buffa M. Nuova raccolta di iscrizioni etrusche, № 759); *Tarcunies* (Corpus inscriptionum Etruscarum, № 5275 = Pallottino M. Testimonia Linguae Etruscae, № 300); *Thesaurus Linguae Etruscae*, p. 331), який був пов'язаний із етруськими віщунами і від рабині якого і фалоса з царського вогнища народилися близнюки, яких годувала вовчиця (*Die Fragmente der griechischen Historiker*, № 817, Fr. 1 (Promathion) = *Plut. Rom.* II). Грецький історик IV ст. до н. е. Алкім Сицилійський стверджував, що Ромул був сином Енея, який був родом із Тирренії (грецька назва Етрурії – А. Я.) (*Die Fragmente der griechischen Historiker*, № 840, Fr. 12 (Alkimos) = *Fest.*, 326 L, Romam).

З іншого боку, Г. Форсайт пише про те, що драму принесли до Риму етруські актори (*Liv.*, VII, 2, 1–7), але сам театр є продуктом грецької міфології, де були перекази про божественних близнюків (поширені у Римі вже з V ст. до н. е. міфи про Діоскурів та ін.) та запозичені міфи про чудесне спасіння тваринами народних лідерів Саргона, Мойсея, Кіра тощо [24, p. 95]. Є й більш близькі паралелі, наприклад, відома ще з творів Гомера історія про Тіро, яка завагітніла від Посейдона і народила близнюків Нелея і Пелія, яких виховали пастухи (*Hom.*, *Od.*, XI 235–259; *Pind.*, *Pyth.*, IV, 136; *Apollod.*, *Bibl.*, I, 9, 8). Додамо, що Лівій (VII, 2, 7), писав про фесценнінські вірші етрусків, які пов'язували не лише з етруським містом *Fescennina*, а й зі словом «*fascinum*», яким позначали як чародійство (*Paul.*, 76, 78 L), так і фалічний амулет на святі родючості [32, c. 417]. Тут простежується певна паралель з повідомленням Проматіона.

Продовжуючи, варто зазначити, що грецькі драматурги класичного періоду використовували вираз, що його потім вжив Лікофрон, про «*skúmnouj lšontaj*» (дитинчат левів) по відношенню до людських героїв (*Aesch.*, fr. 452, *Tragicorum Graecorum Fragmenta*. 3. *Radt.*; *Eurip.*, *Supp.*, 1223; *Aristoph.*, *Ran.*, 1431–1432). Водночас, треба згадати і «вовчу» тематику грецьких міфів. У свій час А. Розенберг звернув увагу на схожість римського міфу про спасіння вовчицею Ромула і Рема та критського міфу про Мілета, сина Аполлона і дочки Міноса, що був підкинутий останньою до лісу, де його годували вовчиці (*Anton. Liber.*, XXX) [21, sp. 1082]. Втім, Антонін Ліберал (II–III ст.), на твір «*Метаморфози*» якого посилався дослідник, цитував грецького поета II ст. до н. е. Никандра Колофонського, тож, незважаючи на критську адресу міфу (критська цивілізація набагато давніша за грецьку і римську), його пріоритет по відношенню до сказання про Ромула і Рема можна поставити під сумнів. Тим не менше, можливо, перекази, що їх використовували грецькі автори, були відомі етрускам не текстуально, а за посередництва зображень на грецькій кераміці та інших виробах, що активно ввозилися до Етрурії.

Під час розкопок першої грецької колонії на Заході (о. Іск'я) було знайдено печатку-скарабея із зображенням лева і птаха групи майстрів «Лірник» другої половини VIII ст. до н. е., що походить з Північної Сирії або Кілікії [33, p. 100, fig. 17]. Поряд було знайдено посудину імпасто з Південної Етрурії. Скарабеї групи «Лірник» із зображеннями лева були знайдені й у самій Етрурії, а також у Південній Італії, на місці грецької колонії Сибаріс, останній із арамейським написом [34, p. 84, fig. 2; 35; 36, p. 136; 37, p. 281, 287, fig. 3–4].

Необхідно зазначити ще й таку обставину. У схоліях до «Епод» Горація вказано, що у Римі на межі Форуму і Коміцію, позаду Ростр, існувала могила Ромула (яку також вважали похованням або Фаустула, або Госта Гостілія (*Fest.*, 184 L, *Niger lapis*)), біля якої стояло дві статуї левів (*Porph.*, *Hor.*, *Epod.*, XVI, 13). Діонісій Галікарнаський, описуючи це ж місце, говорить про одного кам'яного лева (*Dion. Hal.*, *Ant. Rom.*, I, 87, 2). Тут же знаходиться споруда, що отримала ще в давнину назву «Чорний камінь». Серед приношень біля нього знайдено уламок посудини з головою лева [38, c. 89].

«Лев'яча» символіка використовувалася у декорі збудованого у Римі за правління Сервія Туллія храму Фортуни і Матері Матути, в Етрурії фігурами левів прикрашалися гробниці Пантер, Червоних левів, Квітки лотоса з міста Тарквінії, що відносяться до періоду між кінцем VII ст. до н. е. та серединою VI ст. до н. е. [39, c. 316]. Гробниці Тарквінії узагалі багаті на фрески з левами: гробниця Левиць 520 р. до н. е. підтверджує свою назву зображенням двох левиць; гробниця Жонглерів 510 р. до н. е. на центральній стіні має два лева; гробниця Покарань (Вахантів) 490 р. до н. е. – битва лева і оленя [40]. Широко відома золота фібула VII ст. до н. е. з гробниці Реголіні-Галассі (Цере) з рельєфним зображенням п'яти левів [41, c. 53; 42, p. 66]. Знаменита Химера з Арреція IV ст. до н. е. – це теж, по-перше, лев, а також змія і коза.

У вигляді силуету лева була виготовлена і тессера зі слонової кістки з етруським написом першої половини VI ст. до н. е. з Риму: «*araz silqetenas spurianas*» (*Studi Etruschi*, 1979, № 47, p.

319). Перше і третє імена широко відомі в Етрурії (зокрема в Тарквініях) і Римі: жіноче *araziia* (тому не виключений чоловічий варіант *araz*) з етрусського, але також римського, напису цього ж періоду (Pallottino M. *Testimonia Linguae Etruscae*, № 24), а третє – з напису VI ст. до н. е. з гробниці Биків (Тарквінії), де знаходимо родове ім'я *spurias* (CIE, № 5327= Pallottino M. *Testimonia Linguae Etruscae*, № 78). Друге ім'я *ε*, можливо, першою частиною використовуваного в етрусків подвійного гентильного імені, похідного від *siliqua* (бобові прянощі азійського походження) чи назви еламського племені *Silakhno...* (Strab., XVI, 1, 18, С. 745). Очевидно, тут маємо справу з сирійським майстром, нащадком іммігрантів із Передньої Азії.

У центрі фрески з Гробниці биків 530 р. до н. е. з Тарквінії (поховання Арата Спуріани), де зображено Ахілла, який влаштовує засідку Троїлу, сину Пріама, бачимо фонтан, прикрашений статуями двох левів, що «присіли» так само, як і лев на тессері з Риму [13, с. 32, ил. 14]. Не виключено, що це натяк художніми засобами на боротьбу міста Тарквінії за відновлення царської влади у Римі (Liv., II, 6, 1–2, 4–5; Dion. Hal. Ant. Rom., V, 14, 1), адже троянці вважалися предками римлян. З цього випливає, що символом етрусського Риму тоді була левиця.

Варто також звернутися до етрусського артефакту, де поєднуються дві традиції, так би мовити «лев'яча» та «вовча»: бронзового люстра з латинського міста Пренесте (дехто вважає його похідним із Больсени (етрусські *Volsinii Novi*)) IV ст. до н. е., де у центрі композиції бачимо вовчицю, яку смокчуть близнюки, але на передньому плані зображено лева [43, Sp. 207, Abb. 5]. Довгий час його вважали підробкою [20, S. 172], але зрештою визнали оригіналом [4, p. 68; 21, Sp. 1082; 43, sp. 207; 44, p. 174]. Появу лева пояснювали впливом етрусського мистецтва і більш ранньої за часом цисти з Пренесте, де немовля смочче левицю, але загалом вважали другорядною деталлю [45, p. 66; 46, p. 35, 42, 50, 57].

До періоду етрусської династії у Римі належить і теракотовий фриз із храму Цезаря на римському Форумі (у царський період – знаменита Регія) першої чверті VI ст. до н. е., де зображено героя грецьких міфів Мінотавра у супроводі левів [47, p. 45, fig. 12]. У зв'язку з цим треба згадати серію зображень Мінотавра (етруски звали його навпаки *Qevrumines*) на люстрі кінця IV ст. до н. е. [31, fig. V. 1], чорнофігурній амфорі V ст. до н. е. [31, fig. V. 2], червонофігурному блюді IV ст. до н. е., де зображено маленького людинобика [31, fig. V. 3], того ж персонажа на рельєфі поховальної урни II ст. до н. е. [31, fig. V. 4]. Порівняння цих зображень наштовхує на думку, що під час правління у Римі царів етрусського походження римляни (латини та етруски) були вже добре знайомі зі східними символами могутності – левами та грецькими міфами про людей, що були «дітьми» тварин.

Враховуючи наведене, слід визнати імовірність існування у Римі періоду етрусської династії переказів про засновників міста, що мали східну, грецьку і місцеву складові. До першої слід віднести міфи про спасіння тваринами народних ватажків і царювання у природі лева (на той час леви ще водилися у Малій Азії), до другої – ототожнення правителів із левами, культ героїв, розуміння їх як дітей могутніх тварин, міфи про близнюків (Кастора і Полідевка, Геракла та Іфікла тощо), до третьої – мотиви про засновників міст (Цекул із Пренесте тощо) і заміна невідомого в Італії лева більш знайомим вовком.

Яким чином ці сказання стали відомими Лікофрону? Висловлювалися припущення, що це відбулося 273 р. до н. е., коли римляни встановили дипломатичні відносини з Єгиптом Птолемея II Філадельфа [10, с. 439]. Лікофрон, як відомо, був столичним поетом, наближеним до царя. Дійсно, антична традиція залишила повідомлення щодо персоналій римської делегації та безкорисливості послів, які царські подарунки передали до скарбниці, а також шляхетності сенату, що повернув їх назад (Eutrop., II, 15; Liv. Per., XIV; Val. Max., IV, 3, 9; Dion. Hal., Ant. Rom., XX, 14; Dio Cass., X, fr. 41, vol. I, p. 139 Bs = Zonar., VIII, 6; Iust., XVIII, 2, 9).

У цьому випадку важливо, яка сторона була ініціатором контакту, адже, якщо це були греки, це непрямо свідчитиме як про їхнє захоплення успіхами римлян у війні з Пірром, так і про автентичність лікофронових пророцтв стосовно майбутньої римської величі. Дійсно, Флавій Євтропій та Діон Кассій впевнено стверджують, що ініціатива встановлення зв'язків походила від Птолемея, другий автор навіть пояснює цікавість царя саме перемогами римлян над епірським полководцем.

Складність лише в тому, що перед нами досить пізні повідомлення. Євтропій жив у IV ст., але користувався більш ранніми творами, що до нас не дійшли, у тому числі епітомою втрачених книг Тита Лівія, а фрагменти перших книг Діона Кассія, який хоч і працював дещо раніше (II–III ст.) та мав репутацію «грецького Тита Лівія», дійшли до нас лише у візантійських списках IX ст. Тому виключати можливість анахронізму не можна.

Інші автори, твори яких хронологічно випереджають названих попередньо, працювали здебільше у період імператора Августа і досить стримано писали про римське посольство без натяку на ініціативу елліністичного володаря.

Дослідники здебільше йшли у руслі Євтропія та Кассія. Й. Дройзен пов'язував цікавість Птолемея з перемогами римлян над Пірром [48, с. 132]. Т. Моммзен вважав, що зносини мали характер торговельної угоди і лише пізніше переросли у політичний союз [49, с. 463]. Думки Й. Дройзена дотримався і С. Ковальов [50, с. 139–140]. В. Жигунін припустив, що Рим та Єгипет уклали союз проти Пірра [51, с. 77]. Е. Стевлі пояснював ініціативу Птолемея економічними причинами: зацікавленням торгівлею етрусськими покладами заліза, які на той час опинилися у римських руках [52, с. 424, 449]. П. Грін був серед небагатьох супротивників пріоритету Птолемея у стосунках із Римом, бо намагався пояснити римський пасаж Лікофрона успіхами римлян у війні з Пірром та римським посольством до Єгипту 273 р. до н. е. [53, р. 177]. Д. В. Кузнецов вирішив, що союз Єгипта і Рима був суто військовим і від того короткочасним, але таким, що привів до більш тісних взаємин [54, с. 95]. С. Казаров цей договір не аналізував, але висловив маргінальну концепцію про те, що до Пірра балканські греки взагалі нічого не знали про Рим, а сам Пірр, перебуваючи в Александрії у Птолемея I, нічого не довідався про Рим у цьому найбільшому культурному центрі [55, с. 262–266]. Немає потреби спростовувати подібні погляди, тим більше це зроблено у передмові наукових редакторів його монографії [55, с. 9–10].

З нашого погляду, треба дуже обережно підходити до свідчень пізніх авторів. Нам відомо, що Євтропій і Кассій користувалися витягами з книг Тита Лівія, або навіть цілими книгами, що не дійшли до нашого часу [56, с. 1504; 57, с. 200]. Однак у нашому розпорядженні є ще один короткий виклад втрачених книг Лівія – періохи. У витязі з книги 14 читаємо: «Cum Ptolemaeo, Aegypti rege, societas iuncta est» («Укладений союз із Птолемеєм, царем Єгипту») (Liv. Per., XIV). Мабуть, і оригінал не містив більших подробиць. У поєднанні з такими ж непевними повідомленнями інших істориків періоду Августа треба зробити висновок, що спершу римляни звернулися до сусіднього могутнього правителя з метою заручитися підтримкою у період важкої боротьби з іншим елліністичним царем Пірром. Пізні історики не могли вже собі уявити інший порядок речей, коли римляни зверталися до іноземних царів, а не чужоземні володарі їхали на поклон до Риму. Тому можна припустити, що в Александрії тоді дійсно небагато знали про римлян та їхню міфологію, хоч і не у таких межах, як вважає С. С. Казаров. Враховуючи це, джерелом інформації для допитливих греків могли бути повноважні представники римського сенату і народу.

Розглянемо персональний склад римського посольства. Консуляр Квінт Фабій Максим Гургіт (консул 292 та 276 рр. до н. е.), у майбутньому консул 265 р. до н. е., що загинув під етрусськими Вольсініями (Dio Cass., X, fr. 7 Bs = Zonar., VIII, 7; Flor., I, 16) та його родич Нумерій Фабій Піктор (у майбутньому теж консул – 266 р. до н. е.), чие ім'я говорить, що одним із його нащадків був перший римський історик Квінт Фабій Піктор, який написав історію Риму грецькою мовою. Для роду Фабіїв війна з етрусками була сімейною справою (Liv., II, 49, 4; Dion. Hal., Ant. Rom., IX, 15; Flor., I, 6, 2). Представники цього роду володіли етрусською мовою (Liv., IX, 36, 3–6; Frontin., Stratagem., I, 2). Лівій пише, що римляни навчалися в етрусків так, як у його час вони навчалися у греків. Тоді навчання складалося з отримання знань з філософії, риторики та літератури. Не виключено, що вказаним патриціям були відомі етрусські перекази про початки Риму. Тим більше, що етруски приймали у цьому дієву участь.

Третій посол до Єгипту, плебей етрусського походження Квінт Огульній Галл (автор lex Ogulnia 300 р. до н. е. про допуск плебеїв до жрецьких посад, майбутній консул 269 р. до н. е.), був відомий тим, що ще до посольства, 296 р. до н. е., перебуваючи на посаді курульного едила, за рахунок конфіскованих від лихварів коштів, спорудив біля Румінальської смокви зображення Ромула і Рема у вигляді дитинчат, що смоктали вовчицю (Liv., X, 23, 12).

Отже, етрусські перекази про «левенят» і римські сказання про близнюків, які смокчуть вовчицю, цілком природно, у поєднанні з ейфорією послів з приводу перемог над Пірром і завоювання Великої Греції, могли сприяти утвердженню думки греків про римську міць і пророцтва відносно їхніх майбутніх успіхів.

Список використаних джерел

1. Friedrich Lübker's Reallexikon des klassischen Altertums / Her. J. Geffcken, E. Ziebarth. – Leipzig: Berlin: Druk und Verlag von B. G. Teubner, 1914. – 1152 s.
2. Мосолкин А. В. Исторический комментарий к поэме «Александра» Ликофрона (стт. 1226–1280) / А. В. Мосолкин // Античный мир и археология. – 2009. – Вып. 13. – С. 398–418.
3. Хорсфолл Н. Еще раз о Ликофроне и «Энеиде» / Н. Хорсфолл // Античный мир и археология. – 2006. – Вып. 12. – С. 436–439.
4. Wiseman T. P. Remus: A Roman myth / T. P. Wiseman. – Cambr.: Cambridge University Press, 1995. – 243 p.
5. West S. Lycophron / S. West // Encyclopedia of Ancient Greece, ed. N. G. Wilson. – L.: Routledge, 2006. – P. 434–435.
6. Fraser P. M. Lycophron / P. M. Fraser // Who's Who in the Classical World, ed. S. Hornblower, T. Spawforth. – Oxf.: Oxford University Press, 2000. – P. 234–235.
7. Левек П. Эллинистический мир / П. Левек. – М.: Наука, 1989. – 252 с.
8. Видаль-Накэ П. Черный охотник. Формы мышления и

- формы общества в греческом мире / П. Видаль-Накэ [пер. с фр.; под редакцией С. Карпука]. – М.: Ладомир, 2001. – 419 с. 9. Chamoux F. Hellenistic civilization / F. Chamoux. – Oxf.: Blackwell publishing, 2008. – 452 p. 10. Радциг С. И. История древнегреческой литературы / С. И. Радциг. – М.: Высш. школа, 1977. – 551 с. 11. Попова Т. В. Ликофрон / Т. В. Попова // Краткая литературная энциклопедия / Гл. ред. А. А. Сурков. – М.: Сов. энцикл., 1962–1978. – Т. 4: Лакшин – Мураново. – 1967. – С. 195. 12. Альбрехт М. фон История римской литературы / М. фон Альбрехт [пер. А. И. Любжина]. – Т. 1. – М.: Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 2002. – 704 с. 13. Лосева Н. М. Искусство Этрурии и Древней Италии / Н. М. Лосева, Н. А. Сидорова. – М.: Искусство, 1988. – 303 с. 14. Соколов Г. И. Искусство этрусков / Г. И. Соколов. – М.: Слово, 2002. – 319 с. 15. Cairo G. Roma, tra storia ed archeologia: religione, istituzioni, territorio nell'epoca delle origini / G. Cairo. – Bologna: Università di Bologna, 2009. – 242 p. 16. Confirmed: Capitoline Wolf is Medieval (Romanesque), not Etruscan // Peregrinations: Journal of Medieval Art & Architecture. – 2013. – Vol. IV. – № 1. – P. 1–2. 17. Rissanen M. [Review] / M. Rissanen // Arctos. – 2011. – Vol. 80. – № 45. (Rev.: La Lupa Capitolina and Die römische Wölfin / The Lupa Romana). 18. Cornell T. J. The conquest of Italy / T. J. Cornell // The Cambridge Ancient History – 2nd edition. – Cambr.: Cambridge University Press, 1989. – Vol. 7. Pt. 2. – P. 351–419. 19. Radke G. Romulus / G. Radke // Der Kleine Pauly. Lexicon der Antike. – Bd. 4. – Stuttgart: Alfred Druckenmüller, 1972 – Sp. 1455–1456. 20. Etruskische Spiegel / Her. E. Gerhard. – Bd. 5. – Berlin: Druk und Verlag von Georg Reimer, 1884–1897. – 235 s. 21. Rosenberg A. Romulus / A. Rosenberg // RE. – 1914. – 2 R. – Bd. 1A. – Hbd. 1. – Sp. 1074–1104. 22. Залесский Н. Н. Этруски в Северной Италии / Н. Н. Залесский. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1959. – 116 с. 23. Momigliano A. The origins of Rome / A. Momigliano // The Cambridge Ancient History – 2nd edition. – Cambr.: Cambridge University Press, 1989. – Vol. 7. Pt. 2. – P. 52–112. 24. Forsythe G. A. Critical history of Early Rome. From prehistory to the First Punic War / G. A. Forsythe. – Berkeley; Los Angeles; L.: University of California Press, 2005. – 401 p. 25. Rosenberg A. Der Staat der alten Italiker. Untersuchungen über die ursprüngliche Verfassung der Latiner, Osker und Etrusker / A. Rosenberg. – Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1913. – 142 p. 26. Нетушил И. В. Легенда о близнецах Ромуле и Реме / И. В. Нетушил // Журнал Министерства народного просвещения. – 1902. – № 1. – С. 12–48. 27. Aigner-Foresti L. Die Etrusker und das frühe Rom / L. Aigner-Foresti. – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2003. – 172 s. 28. Peruzzi E. Origini di Roma / E. Peruzzi. – Vol. 1: La famiglia. – Firenze: Valmartina, 1970. – 172 p. 29. Маяк И. Л. Рим первых царей. (Генезис римского полиса) / И. Л. Маяк. – М.: Изд-во МГУ, 1983. – 272 с. 30. Маяк И. Л. «Римские древности» Дионисия Галикарнасского как исторический источник / И. Л. Маяк // Дионисий Галикарнасский. Римские древности. – Т. 3. – М.: Издательский дом «Рубежи XXI», 2005. – С. 243–269. 31. Rupp Jr. W. L. Shape of the Beast: The Theriomorphic and Therianthropic Deities and Demons of Ancient Italy: PhD diss. / W. L. Rupp, Jr. – Tallahassee: Florida State University, 2006. – 225 p. 32. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь / И. Х. Дворецкий. – [2-е изд.]. – М.: Русский язык, 1976. – 1096 с. 33. Graham A. J. The colonial expansion of Greece / A. J. Graham // The Cambridge Ancient History – 2nd edition. – Cambr.: Cambridge University Press, 1982. – Vol. 3. P. 3. – P. 83–162. 34. Giovanelli E. Un inedito del Lyre Player Group da Tarquinia. Alcune considerazioni / E. Giovanelli // Aristonotos. – 2008. – № 3. – P. 73–86. 35. II. A. 1. 3. Scarab with an engraved lion and Aramaic inscription [Электронный ресурс] // Virtual Archaeological Museum Francavilla. – 2010. – Режим доступа: <http://www.museumfrancavilla.com/index.php>. 36. Ridgway D. The first Western Greeks / D. Ridgway. – Cambr., 1992. – 181 p. 37. Serrano L. Scaraboid seal of the «Lyre-Player Group» at the Huelva Museum / L. Serrano, F. Gonzalez de Canales, J. Llomart, A. Montano // Actas do V Encontro de Arqueologia do Sudoeste Peninsular (Almodôvar, Portugal, 18-20 November 2010). – Almodôvar, 2012. – P. 279–288. 38. Модестов В. И. Памятники царского периода и древнейшая латинская надпись на римском Форуме / В. И. Модестов // Журнал Министерства народного просвещения. – 1900. – № 3. – С. 81–127. 39. Немировский А. И. Нить Ариадны. В лабиринтах археологии / А. И. Немировский. – М.: Вече, 2007. – 432 с. 40. Тарквиния (Tarquinia): город этрусков [Электронный ресурс] // Сайт о путешествиях. – Режим доступа: <http://www.biancoloto.com/tarquinia/tarquinia.html>. 41. Этруски: Итальянское жизнелюбие / [пер. с англ. О. Соколовой]. – М.: Терра-Книжный клуб, 1998. – 168 с. 42. Collis J. The European Iron Age / J. Collis. – L.; N. Y.: Routledge, 2003. – 192 p. 43. Carter J. V. Romulus, Romus, Remus / J. V. Carter // Roscher W. H. Ausführliches Lexicon der griechischen und römischen Mythologie / W. H. Roscher. – Leipzig: Verlag und Druck von B. G. Teubner, 1909-1915. – Bd. 4. – S. 164–209. 44. Mazzoni C. She-wolf: the story of a Roman icon / C. Mazzoni. – Cambr.: Cambridge University Press, 2010. – 304 p. 45. Tennant P. M. W. Reflections on a mirror: possible evidence for the early origin of the canonical version of the Roman foundation legend / P. M. W. Tennant // Akroterion. – 1995. – № 40. – P. 64–79. 46. Adam R. Le miroir prénestin de l'Antiquario comunale de Rome et la légende

des jumeaux divins en milieu latin à la fin du IVe siècle av. J.-C. / R. Adam, D. Briquel // *Mélanges de l'École française de Rome. Antiquité.* – 1982. – Т. 94. – №^o1. – P. 33–65. 47. Torelli M. *Archaic Rome between Latium and Etruria* / M. Torelli // *CA The Cambridge Ancient History – 2nd edition.* – Vol. VII. Pt. 2. – Cambr.: Cambridge Univ. Press, 1989. – P. 30–51. 48. Дройзен И. *История эллинизма* / И. Дройзен. – Т. 3. – Ростов н/Д: Феникс, 1995. – 608 с. 49. Моммзен Т. *История Рима: в 5 т.* / Т. Моммзен; [пер. с нем.]. – Т. 1: *До битвы при Пидне.* – М.: Изд-во АСТ; Харьков: Фолио, 2001. – 523 с. 50. Ковалев С. И. *История Рима* / С. И. Ковалев. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1948. – 807 с. 51. Жигунин В. Д. *Международные отношения эллинистических государств в 280–220 гг. до н. э.* / В. Д. Жигунин. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1980. – 192 с. 52. Staveley E. S. *Rome and Italy in the early third century* / E. S. Staveley // *The Cambridge Ancient History – 2nd edition.* – Cambr.: Cambr. Univ. Press, 1989. – Vol. 7. Pt. 2. – P. 420–454. 53. Green P. *Alexander to Actium: the historical evolution of the Hellenistic age* / P. Green. – Berkeley; Los Angeles: University of California Press, 1990. – 977 p. 54. Кузнецов Д. В. *Эллинистический Египет: основные тенденции развития в конце IV – второй трети I вв. до н.э.* / Д. В. Кузнецов. – Благовещенск: Изд-во БГПУ, 2005. – 196 с. 55. Казаров С. С. *История царя Пирра Эпирского* / С. С. Казаров [под науч. ред. Ю. Н. Кузьмина, М. М. Холода]. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2009. – 521 с. 56. Альбрехт М. фон *История римской литературы* / М. фон Альбрехт [пер. А. И. Любжина]. – Т. 3. – М.: Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 2005. – 616 с. 57. *История греческой литературы* / [под ред. С. И. Соболевского, М. Е. Грабарь-Пассек, Ф. А. Петровского] – Т. 3. – М.-Л.: Изд-во Академии Наук СССР, 1960. – 439 с. 58. Егоров А. Б. «Breviarium» Евтропия, его источники и основные характеристики / А. Б. Егоров [Электронный ресурс] // *Жебелевские чтения-I (научные чтения памяти академика С. А. Жебелева): тезисы докладов научной конференции, (Санкт-Петербург, 28-29 октября 1997 г.).* – Режим доступа: <http://centant.spbu.ru/centrum/publik/confcent/1997-10/egorov.htm>.

Андрей Янко

«РИМСКИЙ ФРАГМЕНТ» ЛИКОФРОНОВОЙ «АЛЕКСАНДРЫ» И ЕГО ЭТРУССКИЙ КОМПОНЕНТ

В статье автор обращается к одной строке «римского фрагмента» поэмы эллинистического поэта III в. до н. э. Ликофрона «Александра» о «паре детенышей львов» (Lycophr., Alex., 1232–1233), потомков родственника троянской царевны Кассандры (намек на Энея, предка основателя Рима Ромула), которые вместе со своими подчиненными в будущем захватят власть над землей и морем (ibid., 1229–1230). Анализ некоторых литературных и иконографических источников позволяет сделать вывод о существовании в Риме времен «этрусской династии» этрусской легенды об основателе города и его брате-близнеце как о выкормышах не волчицы, а львицы. Это позволяет признать «римский фрагмент» аутентичной частью поэмы и найти его истоки в возможном контакте александрийских греков с членами римского посольства 273 г. до н. э. в Египет.

Ключевые слова: Ликофрон, Ромул, Капитолийская волчица, этруски, Рим.

Andriy Yanko

THE 'ROMAN FRAGMENT' OF LYCOPHRON'S «ALEXANDRA» AND ITS ETRUSCAN COMPONENT

The article deals with a line of the «roman fragment» from Hellenistic poem of the third century bce Lycophron's «Alexandr»' on «a pair of lion whelps» (Lycophr., Alex., 1232–1233), descendants of a kinsman of Princess Cassandra of Troy (an allusion to Aeneas the ancestor of Romulus the founder of the city of Rome), 'who shall with their spears win the foremost crown of glory, obtaining the sceptre and monarchy of earth and sea' (ibid., 1229–1230). Analysis of some literary and iconographic sources allows conclusion that during the rein of the Etruscan dynasty, in Rome there was a myth about a founder of the city and his twin brother, who had been fed not by a she-wolf but by a lioness. This allows the «Roman fragment» to be recognised as an authentic part of the poem, finding its origins in a possible contact of Alexandrian Greeks with members of Roman diplomatic mission to Egypt in 273 bce.

Key words: Lycophron, Romulus, Capitoline She-wolf, Etruscans, Rome.